

Algirdas GIRININKAS

Kada prasidėjo bronzos amžius Lietuvos teritorijoje?

Įvadas

Anotacija. Bronzos amžiaus pradžios datavimas pagal šiuo metu pateikiamus Lietuvos archeologų duomenis svyruoja 700 metų intervalu. Todėl šiame straipsnyje stengtasi pažvelgti į pereinamąjį iš neolito į bronzos amžiaus laikmetį remiantis naujausių archeologinių, radiokarboninių ^{14}C , archeologinio kraštovaizdžio, palinologinių, zooarcheologinių tyrimų duomenimis ir mėginti nustatyti absoliutinį bronzos amžiaus pradžios laikotarpį bei tuo metu visuomenėje vykusius ekonominius ir socialinius procesus. Minėtų duomenų pagrindu ankstyvąjį bronzos amžių Lietuvos teritorijoje galima datuoti 2000–1700/1650 m. pr. Kr. Be to, šiuo laikotarpiu įvyko esminiai pokyčiai ekonomikoje ir visuomenės struktūroje. Ekonominiai – gamybinio ūkio plėtotės – poslinkiai šiuo laikmečiu buvo patys reikšmingiausi. Jie, skirtingai nuo Vidurio Europos teritorijoje jau neolito laikotarpiu vykusių ekonominių procesų, gana ryškiai vėlavo. Lietuvos teritorijoje ankstyvajame bronzos amžiuje vykusius ekonominius pokyčius galima įvardinti kaip „pavėluotą neolitinę revoliuciją“, kuri Šiaurės Europos bendruomenių gyvenimo vyko dar viduriniajame-vėlyvajame neolite. To meto bendruomenių viduje vykusią socialinę diferenciaciją žymi prestižiniai daiktai, priklausę bendruomenės diduomenei, bei laidojimo papročiai. Dvasinėje plotmėje tarp gyvulių augintojų ir žemdirbių atsirado supratimas, kad mirtis nėra visko pabaiga, įsigalėjo optimizmas, kuris buvo įprasminamas atgimimo samprata.

Prasminiai žodžiai: bronzos amžius, Lietuva, ^{14}C datavimas, gamybinis ūkis, visuomenė.

Tarp Lietuvos ir Rytų Pabaltijo priešistorės tyrinėtojų jau seniai vyksta diskusijos dėl bronzos amžiaus periodizacijos ir šio laikotarpio pradžios nustatymo.

Kaip visiems žinoma, tiek Lietuvos, tiek ir kitų Rytų Pabaltijo ir Europos šiaurės šalių archeologai per visą XX a. naudojami Oskaro Montelijaus (Oscar Montelius, 1843–1921) sudaryta šešių bronzos amžiaus periodų sistema.¹ 1900 m. mokslininkas nurodė, kad bronzos amžius prasidėjo 1500 m. pr. Kr. Po poros metų O. Montelijus bronzos amžiaus pradžią nurodė 1700-uosius metus pr. Kr., dar po metų – 1903 m. – jis bronzos amžių siejo jau su 1800-aisiais m. pr. Kr.² Todėl dauguma Rytų Pabaltijo archeologų bronzos amžiaus pradžia laiko O. Montelijaus sudarytos bronzos amžiaus periodizacijos I periodą.³ Pastaruoju metu autoriai, rašydami apie bronzos amžiaus metalurgiją ar kitus šio amžiaus gyvenimo ypatumus, bronzos amžiaus pradžia laiko 1600 m. pr. Kr.⁴ arba 1900 m. pr. Kr.⁵ Tie patys autoriai po kelerių metų bronzos amžiaus pradžią jau žymi 1800/1700 m. pr. Kr.⁶ arba 2200 m. pr. Kr.⁷, dar kitur 2400–1900 m. pr. Kr. laikotarpis įvardijamas kaip „vėlyvasis neolitas B“, o dar vėlesniame darbe jau 2300/2200–1800/1700 m. pr. Kr.⁸ Kiti autoriai bronzos amžiaus pradžia laiko 2000 m. pr. Kr.⁹ Kokios priežastys lėmė, kad bronzos amžiaus pradžios datavimas svyruoja 700 metų intervalu? Į tai galima atsakyti gana trumpai – nesama bendro kriterijaus. Vieni autoriai nurodo, kad bronzos amžių galima datuoti nuo to momento, kai Lietuvos teritorijoje pasirodo pirmieji bronzos dirbiniai¹⁰, kiti, kad nuo to laiko, kai ją vietoje pradeda perlydyti ir pradeda gaminti pirmieji metalo dirbiniai¹¹, dar kiti, kad ši

Algirdas Girininkas – humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas; adresas: Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, el. paštas: algisg@post.skynet.lt; mokslinių interesų sritys – akmens ir bronzos amžiai, priešistorės ūkis ir visuomenės struktūra, zooarcheologija, indoeuropiečių problematika, baltų etnogenezė.

laikotarpį žymi metalų pasirodymas, vietinių dirbinių gamyba bei visuomenės socialiniai-ekonominiai pokyčiai.¹² Kaip tik šis paskutinis aspektas Lietuvos archeologų dar mažiausiai tyrinėtas. Kad galima būtų šiuos klausimus tirti, reikia turėti pakankamai medžiagos, kuri padėtų atsakyti į keliamus klausimus. Šiame straipsnyje ir mėginama nustatyti tą laikotarpį, kuriame užsimezgė bronzos amžiaus visuomenė, remiantis radiokarboniniu datavimu, ekonominiais, socialiniais bei dvasiniais ankstyvojo bronzos amžiaus tyrimais. Pastaruosius tyrimus paremsime ne tik archeologine medžiaga, bet ir gamtiniais tyrimų metodais.

Lietuvos teritorijoje apie bronzos amžiaus pradžios paminklus daugiausia rašė R. Rimantienė, paskelbdama „Lietuvos archeologijos“ T. 16¹³ Pelesos apyežerio, Margių 1-os, Barzdžio miško, Dubičių 1-os, Katros ištakų (Varėnos r.), Žaliosios (Širvintų r.) bronzos amžiaus gyvenviečių medžiagą. Pietų Lietuvos bronzos amžiaus pradžia priskiriama Dusios 8-os (Lazdijų r.) gyvenvietės medžiagą paskelbė V. Juodagalvis¹⁴, Papiškių IV (Vilniaus r.) gyvenvietės, Visėtiškių (Anykščių r.) medžiagą – Dž. Brazaitis¹⁵, Gaigalinės 2-os, Vaidžio 1-os (Telšių r.) – A. Butrimas¹⁶ ir

kt. Tačiau nė vienas iš paminėtų paminklų, išskyrus Papiškių 4-tą gyvenvietę, neturi radiokarboninio datavimo. Todėl ankstyvojo bronzos amžiaus pradžia ir toliau lieka labai sąlyginė.

Prieš pradėdami nagrinėti bronzos amžiaus pradžios problematiką Lietuvos teritorijoje, pažvelkime, kaip bronzos amžiaus pradžia datuojama kaimyninėse Lietuvai teritorijose. Latvijos archeologai bronzos amžiaus pradžią datuoja 1500 m. pr. Kr.¹⁷, Centrinės Europos teritorijoje – 2300 m. pr. Kr.¹⁸, Pietų Skandinavijoje – 1730 m. pr. Kr.¹⁹, Rusijoje (Valdajaus aukštumos) – 1800 m. pr. Kr.²⁰ Šiaurės Baltarusijos ir Pietinės Pskovo srities teritorijose bronzos amžiaus visai neišskiriamas.²¹

Nežinia kodėl naujausioje Lietuvos archeologinėje literatūroje bronzos amžiaus pradžia imta laikyti 2200 m. pr. Kr.²², nors tam nėra jokio paaiškinimo, juo labiau, nėra datuotų paminklų ar iš jų aptiktų radinių, susijusių su bronzos amžiumi. Todėl remdamiesi naujausia archeologine medžiaga ir kitų mokslų tyrimų duomenimis, pabandysime ne tik nustatyti bronzos amžiaus pradžią, bet ir bronzos amžiaus visuomenės ekonominės ir socialinės struktūros formavimosi pradžią.

Šaltiniai

Lietuvos archeologinėje medžiagoje nedaug rasime šaltinių, kuriais remdamiesi galėtume analizuoti bronzos amžiaus pradžios visuomenės ekonominę, socialinę sanklodą bei bronzos amžiaus datavimą.

Šiuo metu vieni pagrindinių šaltinių, kuriais galėtume remtis nagrinėdami minėtus klausimus, yra Kretuono 1C, Žemaitiškės 2-os (Švenčionių r.), Papiškių 4-os, Nidos, Šventosios 23-čios (Palangos miestas), Dusios 8-tos, Gaigalinės, Barzdžio miško, Pelesos apyežerio, Margių 1-os, Žaliosios gyvenvietės bei paskelbta medžiaga apie pastarųjų gyvenviečių tyrimus.²³

Radiokarbono duomenys

Tyrinėjant bronzos amžiaus datavimą svarbiausiu šaltiniu laikytini radiokarboniniai duomenys. Lietuvos teritorijoje daugelis tirtų paminklų neturi nė vieno 14C metodu datuoto pavyzdžio, nors organinės kilmės liekanų ar keramikos juose aptinkama. Iš visos Lietuvos teritorijoje atliktų ankstyvosios bronzos paminklų tyrinėjimų pavyko sukaupti tik 26 radiokarbonines datas (1 lentelė), kurių daugumą sudaro Kre-

tuono apyežerio bronzos amžiaus pradžios paminklų datavimo duomenys. Ką šie duomenys rodo? Pirmiausia tai, kad tuose paminkluose, kur pastebimi ryškūs ekonominiai pokyčiai, gauti radiokarboniniai duomenys apima II tūkstm. pr. Kr. pirmą ketvirtį. Tai rodo, kad Lietuvos teritorijoje šiuo laikotarpiu vyko svarbūs ekonominiai ir kartu visuomenės kaitos procesai. Gautos arklio kaulų radiokarboninės datos rodo, kad nuo šio laikotarpio arkliai (galbūt kaip žirgai) jau buvo plačiai panaudojami. Lietuvos teritorijoje ankstyviausi duomenys apie arklių panaudojimą žinomi iš vėlyvuoju neolitu Rutulinių amforų kultūrai priskiriamos ir datuojamos Katros ištakų bei Vėlyvajai Narvos kultūrai priskiriamų Kretuono 1B ir Žemaitiškės 2-os gyvenviečių. Čia aptinkami arklių kaulai dar yra pavieniai. Situacija keičiasi kaip tik II tūkstm. pr. Kr. pirmame ketvirtyje. Bronzos amžiaus pradžios gyvenvietėse arklių kaulų gausiai randama ne tik Kretuono 1C, bet ir Papiškių 4A, Dusios 8-oje gyvenvietėse. Jų kiekis kultūrinuose sluoksniuose rodo arklio, kaip transporto (ir kovos, kaip žirgo) priemonės paplitimą ir įsisavinimą.

1 lentelė

Ankstyvojo bronzos amžiaus radiokarboninių tyrimų duomenys Lietuvoje

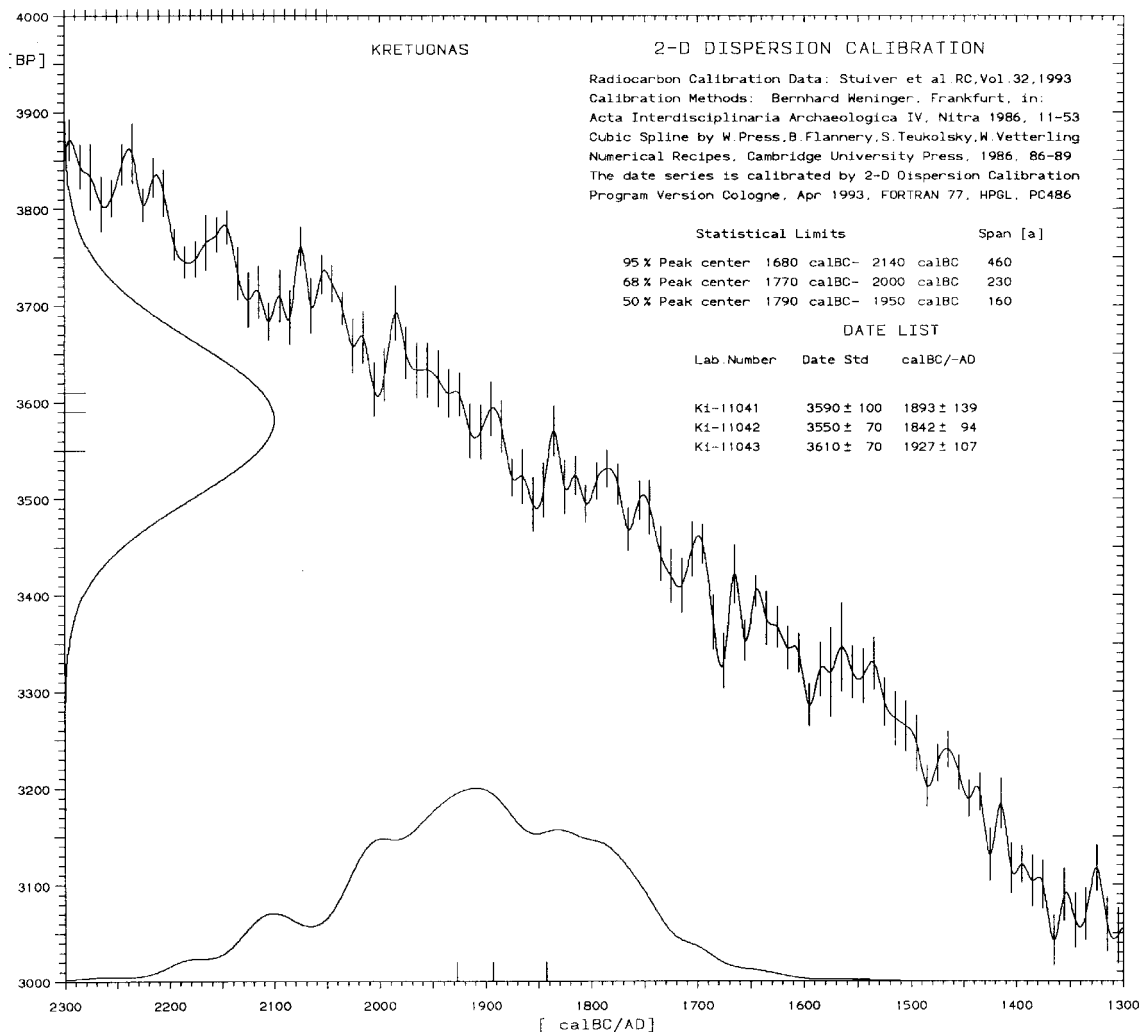
Gyvenvietė	Pavyzdys	Lab. Nr.	¹⁴ C data Amžius (BP)	Nekalibruota data	Kalibruota (BC) 2σ Max.-min.	Kalibracijos 1σ ribos
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Equus Caballus</i>	Ki-10102	3460±70	1510±70	1879–1839; 1829–1791; 1785–1729; 1725–1689	1945–1603 1553–1537
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Capra- Hircus</i>	Ki-10103	3520±70	1570±70	1935–1933; 1921–1745	2031–1989 1985–1685 1667–1663
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Bos bovis</i>	Ki-11043	3610±70	1860±70	2193–2179; 2141–1855; 1847–1769; 1757–1749	2119–2097 2087–2085 2039–1881
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Bos bovis</i>	Ki-11084	3580±50	1630±50	2115–2099; 2037–1855; 1847–1769; 1757–1749	2015–1997 1979–1879 1839–1829 1789–1787
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Bos bovis</i>	Ki-11085	3620±50	1670±50	2137–2077; 2069–1879; 1841–1829; 1793–1785	2107–2105 2033–1915 1903–1889
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Bos bovis</i>	Ki-11086	3600±50	1650±50	2135–2081; 2045–1873; 1843–1809; 1801–1775	2025–1995 1981–1885
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Bos bovis</i>	Ki-11087	3600±37	1650±37	2113–2101; 2035–1879; 1839–1829; 1791–1785	2013–1999 1979–1915 1905–1887
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Martes- Martes</i>	Ki-10101	3590±70	1640±70	2109–2105; 2033–1877; 1841–1827; 1795–1779	2137–2079 2067–1747
Kretuonas 1C	Kaulas <i>Esox lucius</i>	Ki-11042	3550±70	1600±70	2123–2097; 2089–2085; 2039–1733; 1717–1689	2009–2001 1975–1967 1959–1859 1845–1771
Kretuonas 1C	Keramika Vėlyvoji Narvos	Ki-11041	3590±100	1640±100	2265–2260; 2205–1685	2125–2095 2090–2085 2040–1860 1845–1805 1800–1775
Žemaitiškė 2	Polis (medis)	VDU-165	3309±54	1359±54	1830–1645; 1705–1605	1730–1705 1670–1595
Žemaitiškė 2	Medis, pintinėlės	Vs-311	3570±120	1620±120	2280(1916,1895)1530	2120–1740
Žemaitiškė 2	Polis (medis)	VDU-171	3672±79	1722±79	2032–1990; 2171–2170 2141–1926	2282–1873 1839–1813 1806–1782
Kretuonas 1D	<i>Bos primigenius</i>	Ki-10638	3330±80	1380±80	1861–1843; 1809–1801 1773–1433	1731–1723 1689–1521
Kretuonas 1D	Kaulas <i>Bos bovis</i>	Ki-9466	3560±80	1610±80	2135–2079; 2065–1735; 1717–1689	2017–1771
Kretuonas 1Ba sluoksniš	Kaulas <i>Equus Caballus</i>	Ki-10636	3650±80	1700±80	2279–2253; 2231–2219; 2207–1861; 1843–1809; 1801–1773	2137–2075 2073–1917
Nida	Medžio anglis	Vs-320	3470±70	1520±70	2010 (1767,1761,1751)1620	1880–1690
Turlojiškė Kapas Nr.2 Papiškė 4A	Žmogaus kaulas Anglis	Vs-1097 T-10602	3570±130 3685±75	1620±130 1735±75	2290(1916, 1895)1530 2290 (2115,2099,2038) 1890	2130–1740 2200–1950
Lagaža	Medis	TA-396	3640±70	1690±70	2200(2018,1996,1980) 1780	2140–1890
Lagaža	Medis	TA-749	3685±80	1735±80	2290(2115, 2099, 2038)1830	2200–1940
Veršvai	Medis	Vs-648	3620±60	1670±60	2140 (2008, 2003, 1976, 1969, 1962)1780	2110–1890
Žemieji Kaniūkai	Medis	Vs-324	3540±90	1590±90	2140 (1882,1836, 1834) 1640	2010–1740
Šventoji 9	Medis	Ki-7618	3490±60	1540±60	2010 (1864, 1843,1808,1802,1774) 1640	1880–1700
Šventoji 9	Medis	Ki-7617	3540±60	1590±60	2030 (1882,1836,1834) 1690	1940–1770
Šventoji 23	Kaulas <i>Bos primigenius</i>	Ki-9458	3790±80	1840±80	2396 (2202) 2054	2169–1870

Kitas labai svarbus ankstyvojo bronzos laikotarpio bruožas yra tai, kad II tūkst. pr. Kr. pirmajame ketvirtyje Lietuvos teritorijoje ypač plėtojosi gyvulininkystė. Penki galvijų (*Bos bovis*) bei ožkos (*Capra hircus*) kau-

lų datuoti mėginiai rodo, kad Kretuono 1C gyvenvietėje tai pastebima laikotarpyje tarp 1928–1843 metų pr. Kr. (2 lentelė).

2 lentelė

Intensyvus gyvulininkystės plėtotės laikas. Kretuono 1C gyvenvietės duomenimis

Zooarcheologiniai duomenys

Su radiokarboniniais duomenimis sugretinę zooarcheologinius duomenis pastebėsime, kad jeigu vėlyvojo neolito laikmečiu gyvulininkystė sudarė tik 2–3% viso ūkio sistemoje, tai ankstyvojo bronzos laikotarpiu jau apie 18%.²⁴ To paties laikotarpio miškų zonoje arčiau prekybos kelių gyvenusiose bendruomenėse gyvulininkystė sudarė 34% viso ūkio sistemoje.²⁵

Kiti zooarcheologiniai duomenys rodo, kad Kretuono 1C, Šventosios 23-čios ir kitų vietovių gyventojai

ypač daug medžiojo bebrų, kiaunių ir kitų kailinių žvėrių.²⁶ Didelis sumedžiotų kailinių žvėrių kiekis liudija, kad daug kailių reikėjo ne vien aprangai, namų ūkiui, bet ir mainams.

Metalo pasirodymas ir panaudojimas

Metalo pasirodymas Vidurio Europoje siejamas su ankstyvojo bronzos amžiaus laikmečiu 2300–1900 m. pr. Kr.²⁷ Iš šio laikotarpio pagamintų dirbinių Lietuvos teritorijoje neaptinkama. Pirmieji metalo dir-

biniai Lietuvos teritorijoje pasirodė, kai Vidurio ir Pietrytinėje Europoje susiformavo klasikinė Uneticės ir Otomani kultūros (antrajame vidurio Europos etape²⁸, kai Karpatų regione 1750/1700 m. pr. Kr. susiformavo metalų gamybos centras), šiauriau jų – Lvno, iš kurių pirmieji metalo dirbiniai pateko ir į Lietuvos teritoriją, pvz., kotinis durklas iš Veliuonos. Su pirmaisiais metalais atėjo ir metalo perlydymo žinios. Todėl kokio nors ilgesnio laiko tarpo tarp pirmųjų metalų pasirodymo ir jų perlydymo vietoje, kaip nurodo kai kurie Lietuvos archeologai²⁹, nebūta. Tą patvirtintų Kretuono 1C gyvenvietėje aptiktas nedidelis varinės vielos gabalėlis bei akmeninė liejimo formelė, o Dusios 8-oje – žalvarinė įvija.

Palinologiniai duomenys

Sugretinus daugelio Lietuvos teritorijoje bronzos amžiaus gyvenvietėse ar šalia jų atliktus žiedadulkių analizės duomenis³⁰ nustatyta, kad maksimalus ganyklinių pievų augalų žiedadulkių kiekis rastas ankstyvojo subborealo nuosėdose. Tai atitinka ankstyvojo žalvario amžiaus laikmetį. Javų žiedadulkių minėtuose sluoksniuose dar nedaug. Tai rodo, kad šiuo laikotarpiu labai išplito gyvulininkystė, pradėta spėriau kultivuoti kultūrinius augalus.

Ankstyvojo bronzos laikmečio ypatumai Lietuvoje

Aukščiau pateikti šaltiniai apie ankstyvosios bronzos datavimą rodo, kad kriterijaus, kuris nurodytų priežastis, kodėl nuo vieno ar kito įvairių autorių pateikto laikotarpio galima kalbėti apie ankstyvosios bronzos pradžią, iki šiol nebuvo. Negalima aklaai pamėgdžioti kaimynų, nes to meto visuomenės ekonominės, socialinės raidos tendencijos, išanalizavus jų medžiagą, pasirodo, yra skirtingos. Todėl aklaai perimti Vidurio Europos bronzos amžiaus datavimą, kaip siūlo Dž. Brazaitis, negalima. Vis dėlto reikia remtis radiokarboninėmis datomis, jas grupuoti, analizuoti. Dž. Brazaitis pereinamąjį laikotarpį – Vėlyvąjį neolitą B ir ankstyvąjį Vidurio Europos bronzos amžiaus laikotarpius – sutapatina. Tai gal ir patogu, jei nesigilinant į ekonominius ar socialinius to meto procesus reikia kalbėti apie neolitą ar bronzą – kas vienu ar kitu atveju yra naudinga. Suprantama, kad pereinamasis laikotarpis, šiuo atveju iš neolito į bronzą, yra sudėtingas, turintis dar neolitinių ir jau bronzos amžiui būdingų bruožų. Tačiau tik išanalizavę to meto visuomenėje vykusius procesus galime pasakyti, kurios epochos požymiai yra ryškesni. Pirmieji bronzos amžiaus požymiai – pavieniai metaliniai dirbiniai, su gamybinio ūkiu susiję objektai, gamybinio ūkininkavi-

Ankstyvojo bronzos amžiaus dirbiniai

Kretuono 1C gyvenvietėje buvo aptiktas importinio titnago ietigalis, Barzdžio miško – durklas, kurie savo forma ir gamybos technologija yra artimi Danijos ir Vokietijos teritorijoje buvusių titnaginių durklų gamybos laikmečio pabaigai (apie 1700 m. pr. Kr.). Kretuono 1-oje ir Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėse aptinkami kauliniai smeigtukai pagaminti metalinių dirbinių pavyzdžiu.

Titnago dirbinių gamyboje vyrauja dirbiniai iš plačių nuoskalų: peiliai, gremžtukai, kombinuoti (daugiafunkcinės paskirties) dirbiniai, iš masyvių nuoskalų ar skaldytinių dalių lęšio ir keturkampio pjūvio titnaginiai kirviai, kalteliai šlifuoti paviršiumi ar tik ašmenimis. Taip pat paplinta keturkampiai akmeniniai kirviai ir kalteliai, daug skalūninių šios formos kaltelių.

Ankstyvojo bronzos amžiaus visuomenės struktūra

Apie ankstyvojo bronzos amžiaus visuomenę atskirų darbų kol kas nėra. Aptariant šaltinių medžiagą iš Lietuvos pajūrio, Dainavos lygumų, Žemaičių, Švenčionių, Sūduvos aukštumų, reiktų pažymėti, kad Lietuvos teritorijoje to meto visuomenės sankloda buvo įvairi. Tai lėmė skirtingos gamtinės-geografinės sąlygos, ūkininkavimo būdai, žaliavos gavybos ypatumai, gamybinių centrų išsidėstymas, komunikacija, mainai ir kultūrinės tradicijos.³¹

mo išsiplėtimas, metalo perlydymui skirti įrankiai, ginkluotės pokyčiai akivaizdžiai byloja, kad sąlytis su bronzos amžiaus bendruomenėmis apie 2000-uosius metus pr. Kr. Lietuvos teritorijoje jau buvo prasidėjęs. Tai patvirtina radiokarboninės datos (arklių, ožkų, galvijų datavimas), kurios apima tik pirmąjį II tūkst. m. pr. Kr. laikotarpį. Pastarieji duomenys rodo, kad Kretuono 1C ir kitų tirtų gyvenviečių bendruomenės gyvenimo gamybinio ūkininkavimo linkme buvo įvykę ženklūs pokyčiai. Todėl teigti, kad „...Ankstyvojo bronzos amžiaus bendruomenių ūkis ir socialinė struktūra išliko ta pati kaip ir neolito visuomenė“...³², negalėtume, nes tuo atveju ankstyvąjį bronzos amžių turėtume datuoti nuo 1700 m. pr. Kr., o ne nuo 2200 m. pr. Kr.³³

Pateiktų 1 ir 2 lentelių duomenų pagrindu būtina nustatyti, kaip toli 2000–1750/1700 m. pr. Kr. laikotarpiu buvo pakitusi visuomenė ekonominiu, socialinės kaitos požiūriu lyginant su neolito laikmečiu ir kaip buvo priėmusios šiuos pokyčius Lietuvos teritorijoje gyvenusios bendruomenės.

Lietuvos teritorijoje ankstyvajame bronzos amžiuje galime išskirti keturis regionus, kuriuose gamtinė-geografinė aplinka, ūkio raida, gyvensenos ypatumai

buvo skirtingi. Tai Pajūrio, Dainavos žemumos, Žemaičių, Švenčionių, Sūduvos aukštumos. Šiuose regionuose pakankamai skirtingos buvo klimato sąlygos, dirvožemiai, augmenija ir gyvūnija. Šie skirtumai pasireiškė tuoj pat po paskutinio Nemuno ledynmečio atsitraukimo. Daugelyje ankstesnių darbų šie gamtiniai ir žmogaus gyvensenos ypatumai akmens ir bronzos amžiais jau buvo pažymėti³⁴, kai kur net detaliau.³⁵ Šiuo metu tose vietose Lietuvos archeologai yra daugiausia ištyrę ir akmens, ir ankstyvojo bronzos amžiaus paminklų. Todėl remdamiesi visais minėtais šaltiniais mėginsime apibūdinti ankstyvojo bronzos amžiaus gyventojų visuomenės raidą.

Pajūrio žemumoje

Pajūrio žemumoje taip pat išsiskiria kelios sritys:

1. Pajūrio žemumos dalis, kur yra ryškios Baltijos jūros baseinų kranto linijos. Čia aptinkamos Šventosios ankstyvojo bronzos amžiaus gyvenvietės (Šventoji 9-ta, Šventosios 23-čios gyvenvietės vėlyvasis etapas).
2. Kuršių nerija, kurios šiaurinėje dalyje be Nidos gyvenvietės (vėlyvasis etapas) aptikta nemažai pavienių ankstyvajam bronzos amžiui priskiriamų radinių.
3. Nemuno deltos teritorija, kurioje kol kas neaptikta nė vieno ankstyvojo bronzos amžiaus paminklo.

Tenka pastebėti, kad Lietuvos teritorijai priklausančiame Baltijos pajūryje ankstyvajame bronzos amžiuje gyveno Pamarų ir Vėlyvosios Narvos kultūros bendruomenės.

Pamarų ir Vėlyvosios Narvos kultūros bendruomenių ūkinio gyvenimo pagrindas neolito laikmečiu ir ankstyvajame bronzos amžiuje buvo žvejyba. Šių bendruomenių teritorijoje esančiose upių žiotyse ir mariose (Kuršių, Aistmarių) buvo gaudomos gėlavandenės žuvis, o nuo viduriniojo neolito – ir jūrinės. Žvejybos būdai nesiskyrė nuo kitų Baltijos ir Šiaurės jūrų pakrantėse gyvenusių bendruomenių žvejybos būdų ir įrankių.³⁶

Pamarų gyventojai be žvejybos vertėsi ir medžiokle. Nors ši veiklos sritis nebuvo svarbiausia, šiuo laikotarpiu ji suintensyvėjo, ypač kailinių žvėrių medžioklė. Pamarų kultūros gyventojai medžiokle nuo ankstyvojo bronzos amžiaus vertėsi ne tik savo maisto poreikiams tenkinti. Baltijos pajūryje, ypač neolito ir ankstyvosios bronzos laikotarpiu, išplito ruonių (*Phocidae*) ir jūros kiaulių (*Phocoena phocoena*) medžioklė.³⁷ Žvėrių kailiai, ruonių taukai ir oda buvo labai svarbus mainų objektas, kartais siekęs tolimas Rytų ir Pietų Pabaltijo žemyninės dalies teritorijas.

Be to, svarbus Pamarų ir Vėlyvosios Narvos kultūros gyventojų verslas buvo gintaro rinkimas ir jo eksportas. Viena tokių dirbtuvių prie buvusios Šventosios upės kranto 2006 m. buvo tyrinėta. Tačiau ankstyvajame bronzos amžiuje, priešingai nei vėlyvojo neolito laikmečiu, gintaro kiekis tiek gyvenvietėse, tiek ir kapinynuose ryškiai sumažėjo, o tam didelės įtakos galėjo turėti gamtiniai pokyčiai ir Limnėjos jūros regresija³⁸, o ne gintaro atsisakymas savo poreikiams

dėl mainų į metalą.³⁹ Dėl nebeišgaunamo (Baltijos jūros srovės nebeįėjė išplauti gintaringų Sambijos pusiasalyje esančių klodų) didesnio gintaro kiekio sumažėjo ir į Rytų Pabaltijį iš Vidurio Europos atgabenamų metalo dirbinių. Tai sutapo su bronzos amžiaus pradžia. Štai kodėl ankstyvajame bronzos amžiuje metalinių dirbinių Lietuvos teritorijoje aptinkama tik vienetai. Prestižinės ir labai Vidurio Europos bronzos amžiaus diduomenės vertinamo žaliavos šaltinio nebeliko (arba jo kiekis sumažėjo iki minimumo). Gintaro dirbiniai susmulkėjo.⁴⁰ Todėl gyventojai bronzos amžiaus pradžioje buvo priversti be žvejybos plėtoti kitus verslus – padidinti vertingos miško faunos medžioklę, gausinti iš ruonių gaunamos žaliavos eksportą. Šis gintaro gavybos sumažėjimas užsitęsė kelis šimtmečius ir vėl padidėjo 1700/1600 m. pr. Kr. laikotarpiu, kai pakilo vandens lygis Baltijos jūroje. Todėl Uneticės kultūrai priskiriamų metalo dirbinių Lietuvos teritorijoje labai maža. Vis dėlto kokie pokyčiai ankstyvajame bronzos amžiuje pastebimi tarp Pajūrio žemumos bendruomenių?

Pamarų kultūros gyventojai jau nuo šios kultūros užsimezgimo viduriniajame neolite iki jos gyvavimo pabaigos palaikė glaudžius ryšius su įvairiomis kaimyninėmis bendruomenėmis. Tam palankus buvo kelias palei jūrą. Ypač artimi ryšiai Pamarų gyventojus siejo su Rutulinių amforų, Virvelinės keramikos, Narvos, Cedmaro ir kitų kultūrų gyventojais.⁴¹ Todėl ūkiniu požiūriu Pamarų bendruomenės jau seniai buvo susipažinusios su gamybinio ūkininkavimo subtilybėmis. Kol kas lieka neaišku, kokiame lygmenyje jie panaudojo gamybinio ūkininkavimo patirtį. Dauguma tyrinėtojų nurodo, kad pamariečiai vertėsi ir gyvulininkyste, ir žemdirbyste. Tačiau gyvenviečių tyrimai apie žemdirbystės plėtotę ne visada pasitvirtina.⁴² Būdami tranzitinių kelių vietoje, jie gana anksti susipažino su metalais ir jų panaudojimu. Pajūryje gyvenantiems pamariečiams priklausė ir kelias palei jūrą. Nors juos labai veikė kaimyninės kultūros, jie ir toliau gaudė žuvis, ruonius, rinko gintarą. Todėl kalbant apie jų bendruomenių vidaus sanklodą reiktų pažymėti, kad tai buvo žvejų-gintaro rinkėjų-medžiotojų bendruomenės, susidedančios iš 5–10 šeimų, gyvenančios ilguose 4–5 m pločio ir iki 18 m ilgio namuose. Tarp jų buvo aiškus darbų pasiskirstymas: žvejyba, medžioklė, gintaro rinkimas, maisto ir kitų mainams skirtų sankaupų priežiūra ir paskirstymas. Maisto sankaupos daliai bendruomenės vyrų leido būti pasiruošusiems mainų žygiams ir saugoti pro juosėjusius mainų kelius. Kai gintaro sumažėjo ir iki minimumo nustota juo prekiauti, sumenko pamariečių ekonominė galia, kartu ir jų kultūrinis savitumas. Matyt, todėl ankstyvojo bronzos amžiaus laikmečiu sumenko Pamarų kultūra ir praradusi savo savitumą niveliavosi su kitomis bendruomenėmis.

Specializuotą pamariečių ūkį, ypač gintaro rinkimą ir mainus, sujaukė klimato pokyčiai, būtent, Baltijos jūros nuslūgimas ir srovių, plaunančių gintaringus žė-

mės klodus, išnykimas. Žvejyba ir ruonių medžioklė nebuvo labai reikšmingos toliau nuo pamariečių gyvenusioms bendruomenėms. Todėl ankstyvojo bronzos amžiaus laikmečiu, archeologinių tyrimų požiūriu, Pamarių kultūra nesiskyrė nuo kitų Pajūrio žemumos žvejų bendruomenių (Šventosios 23-čios gyvenvietės vėlyvojo etapo ir Šventosios 9-os). Buvęs Vidurio Europos traukos centras laikinai išnyko.

Žemaičių aukštumos teritorijoje esama paminklų, kurių vėlyvuosiuose sluoksniuose aptinkama per visą paviršių virvelėmis puoštų puodų. Tokių puodų aptinkama ir gerai datuotuose ankstyvojo bronzos amžiaus paminkluose visoje Lietuvos žemyninėje dalyje. Todėl panašūs indai, aptikti Žemaičių aukštumos paminkluose, gali būti kaip indikatorius, leidžiantis tam tikrus paminklus ar jų viršutinius kultūrinius sluoksnius priskirti ankstyvajam bronzos amžiui: Dakariškės 5-ta (vėlyvasis sluoksnius), Kulniko, Biržulio sąsmaukos, Gaigalinės 2-a (Telšių r.) gyvenvietės. Gamtos mokslų tyrinėtojai ir archeologai, aptardami Žemaičių aukštumos ankstyvojo bronzos amžiaus paminklų tyrimus ir gamtinę aplinką, taip pat pateikia išvadą, kad bronzos amžiaus pradžia sutapo su gyventojų ūkinės veiklos smukimu.⁴³ Mokslininkai ūkio pokyčius taip pat sieja su gamtinės aplinkos kaita. Tyrinėtojų nurodoma, kad vėlyvajame neolite prasidėjusi kultūriniai augalų plėtotė ankstyvajame bronzos amžiuje sumažėja.

Panagrinėkime, kokie procesai ūkyje ir bendruomenės gyvensenoje plėtojosi Švenčionių aukštumoje. Kretuono 1C, Papiškių 4A gyvenviečių bendruomenės, pagal radiokarboninių tyrimų medžiagą, gyvenusios 2000–1700/1650 m. pr. Kr., gyventojų skaičiumi turėjo būti didesnės, nei vėlyvajame neolite, kurių gyvensenos pėdsakų abiem atvejais aptinkama greta. Tačiau Kretuono 1C gyvenvietės žmonės, gyvendami čia apie 300 metų, paliko gana įspūdingą, labai panašų į Vidurio Europos agrarinio tipo gyvenvietes, kultūrinį sluoksnį, nuo 5–10 cm iki 120 cm su gausiais ir įvairiais radiniais.⁴⁴

Kretuono 1C ir Papiškių 4A gyvenviečių bendruomenės nors dar iš esmės vertėsi žvejyba ir medžiokle, jau didelį dėmesį skyrė gyvulininkystei, metalo perludymui. Bendruomenėms, kurios buvo priverstos verstis gyvulininkyste, matyt, nepakako iš pasisavinamojo ūkio gaunamo maisto. Be to, šios bendruomenės palaikė glaudžius ryšius su piečiau nuo jų gyvenusiomis gentimis ir gaudavo titnago žaliavos ir dirbinių, iš šiauriau gyvenusių genčių – skalūno dirbinių. Labai retų gintaro dirbinių, matyt, įsigydavo dar iš Lubanos žemumoje gyvenusių bendruomenių, o su metalurgija buvo susipažinę iš Dniepro aukštupio ir vidurupio regiono gyventojų.

Remiantis archeologiniais duomenimis, skirtingai nei Vakarų Lietuvoje, Švenčionių aukštumoje sparčiai vystantis gamybiniam ūkininkavimui, gimininės bendruomenės gyveno kompaktiškose sodybvietėse. Pagal Kretuono 1C gyvenvietės tyrimus galima teig-

ti, kad tai buvusi bazinė gyvenamoji vieta, prie kurios buvo gyvulių aptvarai ir saugomi nuo žvėrių ir kitų priešišku genčių gyvulių žiemos būstai. Šią gyvenvietę su aplink esančiais laukais, aptvarais, metalo perludymo, žvejybos vietomis galime įvardyti kaip didelį ir darnų ūkinį vienetą. Aplinkinių vietų tyrimai leidžia teigti, kad eilė gamybinių objektų buvo ne pačioje gyvenvietėje, o šios gimininės bendruomenės kontroliuojamoje teritorijoje. Todėl Kretuono 1C gyvenvietės bendruomenę galima laikyti lokaline teritorine bendruomene su griežtai apibrėžta ir jai priklaususia žaliavos gavybai ir ūkinei gamybai tinkama teritorija, kurioje ryškus darbo pasidalijimas bei socialinė diferenciacija.

Galime samprotauti, kad Kretuono 1C gyvenvietės žmonių bendruomenė gyveno ne ekstremaliomis sąlygomis, nes nuo maisto įsigijimo ir paruošimo likusį laisvą laiką galėjo skirti meno dirbinių kūrybai. Bendruomenėje būta sudėtingos vidaus struktūros. Joje be bendruomenės vado turėjo būti ir kiti iškilensio rango atstovai, kurie bendruomenėje atlikdavo sudėtingas apeigas, susijusias su mirusiaisiais (kūno griaučių dalių nebuvimas, išskyrus suskaldytas kaukoles). Buvo ir darbo pasiskirstymas, nes visi tuo pačiu metu negalėjo medžioti, žvejoti, perludyti metalą ar auginti gyvulius ir kultūrinius augalus. Prestižiniai dirbiniai – durklai, ietigaliai – buvo bendruomenės diduomenei priklausę daiktai.

Trūkstant gamtinių išteklių, jie buvo ypač taupomi. Kertant krūmus ir mišką buvo plečiamos pievos, tad įsisavinamos žemės plotai buvo labai vertinami ir saugomi. Saugi turėjo būti gimininė bendruomenė, jos teritorija ir ypač sukauptas turtas. Viena iš priežasčių, kad gyvenvietė buvo polinė, matyt, ta, kad auginami gyvuliai ten buvo saugesni nuo pavasario ir rudens potvynių bei priešišku bendruomenių, kadangi gyvenvietė saugojo gamtinės kliūtys: ežeras bei šalia tekėjusio upelio vagos.

Kretuono 1C gyvenvietės teritorinė bendruomenė turėjo palaikyti ryšius su gimingomis egzogaminėmis bendruomenėmis, kurių gyvenamosios vietos dar kol kas neišaiškintos.

Kitas labai svarbus momentas Kretuono 1C gyvenvietės bendruomenės struktūrai nustatyti yra šioje gyvenvietėje aptiktų antropomorfinių amuletų-kabučių, vaizduojančių vyrų galvas, sąsaja su gyvenvietėje aptiktais kaukolių fragmentais. Dalis kabučų buvo aptikta visai šalia kaukolių fragmentų (kitų žmogaus griaučių gyvenvietėje nerasta), o tai skatina ieškoti konteksto, kuris gali būti ir subjektyvus. Manytume, kad tai buvo kažkokių apeigų, gal ir su kanibalizmo atspalviu, ritualai, nes visos kaukolės buvo tikslingai suknežintos.⁴⁵ Jei galvų knežinimas buvo susijęs su smegenų panaudojimu per ritualines apeigas, tai tokie veiksniai, be abejo, yra siedintini su protėvio kulto atributika. Protėvis buvo vyras, ir jo padėtį sureikšmina jau patys amuletai-kabučiai, kuriuose vaizdujami tik vyrai. Vyro vaizdavimas ir sureikšminimas ga-

li būti siejamas ir su gyvulininkystės bei metalurgijos įtakos išaugimu Kretuono 1C gyvenvietės bendruomenėje. Todėl su nauju gamybinio ūkio plitimu bendruomenėje, matyt, išaugo vyro-patriarcho vaidmuo. Dievams galėjo būti aukojami ir kiti brangūs dirbiniai, pvz., metalo, paprastai aptinkami gana netikėtose vietose, kurios ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpiu galėjo būti šventos. Be abejo, dievai už tai atsilygindavo giminės stiprumu, gyvulių vislumu, sėkme kovose ar medžioklėje ir žūklėje.

Priešingai nei Pajūrio žemumoje ar Žemaičių aukštumoje, Rytų Lietuvoje ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpiu bendruomenių ekonomika įgijo didesnį pagreitį. Tuos pačius procesus pastebime Šiaurės Baltarusijoje ir Pietų Pskovo srityje.⁴⁶ Manytume, kad pastarieji skirtumai buvo glaudžiai susiję su ekonominiais pokyčiais Dniepro aukštupyje, vykusiais mainais Dvynės-Dauguvos-Berezinos-Dniepro baseinuose.

Dainavos žemumos teritorijoje tokiose gyvenvietėse kaip Barzdžio miško, Katros ištakų 1-oje, Karaviškių 6-oje, Margių 1-oje ir kt. gyvenvietėse materialinės kultūros bruožai atitinka Šiaurės Europoje paplitusių dirbinių tipus. Tai titnaginiai durklai, peiliai-pjautuvai, stambūs gremžtukai, grandukai, gludinti titnaginiai kirviai, akmeniniai kapliai, trintuvai ir kt., kurie leidžia kalbėti apie ūkio kaitą – perėjimą į gamybinį ūkininkavimą: gyvulininkystę, žemdirbystę. Palinologiniai tyrimai rodo, kad Pietų Lietuvoje nors ir keičiasi miškų sudėtis (mažėja plačialapių augimviečių), išplinta pievos-ganyklos.⁴⁷ Šie požymiai, nors ir ne tokie ryškūs kaip Rytų Lietuvoje, rodo spartesnę gamybinio ūkio plėtrą, nei vėlyvajame neolite. Matyt, kaip ir Rytų Lietuvos teritorijoje, medžiotojų-žvejų bendruomenės palengva perėjo prie sėsliosios gyvulininkystės. Bendruomenėse išryškėjo vyro-patriarcho vaidmuo.

Tuo tarpu Sūduvos aukštumoje, pagal Dusios 8-os gyvenvietės inventorių, ankstyvojo bronzos amžiaus

laikmečiu gamybinio ūkio raida taip pat paspartėja.⁴⁸ Šiuo laikotarpiu čia sparčiai plėtojasi gyvulininkystė, gyventojai palaiko glaudžius ryšius su Vidurio Europos gyventojais. Dėl to pasirodo žalvarinių dirbinių (žalvarinė įvija Dusios 8-oje gyvenvietėje). O Nemuno vidurupio plynaukštės dalyje pažemėjimuose tarp moreninių gūbrių aptinkami Turlojiškės ankstyvojo bronzos amžiaus paminklai liudija apie galimus ritualinių apeigų – žmonių aukojimo papročius.⁴⁹ Gyvulininkystės, o ypač žemdirbystės atsiradimas ir vystymasis, yra labai susijęs su dvasinio gyvenimo pokyčiais. Šio ūkio šakų suvokimas siejosi su mirties realybe. Kultūrinių augalų auginimas įprasmino mūšį be pabaigos, o žemdirbystės plitimas yra susijęs su smurtu, nes derlius išauginamas priešinant mirties galioms. Manyta, kad į žemę nukritusi sėkla privalo žūti, kad išaugintų naują sėklą. Tokia samprata labai išraiškingai parodoma Žemaitiškės 2-oje gyvenvietėje ant aptikto strėlės antgalio įraižytoje scenoje.⁵⁰ Žūtis, jų supratimu, turėjo būti labai skausminga – Deivės Žemės Motinos apvaisintojai yra nužudomi, kad drauge su pasėliais (naujais vaisių duodančiais augalais) prisikeltų naujam gyvenimui. Štai kodėl buvo reikalingos aukos, Šiaurės Europos šalyse dažnai aptinkamos paaukotos pelkių vandenyje, kuris reikalingas augalams. Dažnai gyvo žmogaus auka buvo pakeičiama ginklais, nes žemdirbių įrankiai primena ginklus, kuriais draskoma žemė. Tokie vaizdiniai-mitai, tik savaip išreikšti, mus pasiekė kartu su gamybinio ūkininkavimo pradžia iš Pietų Europos ar rytinių Viduržemio jūros šalių.⁵¹

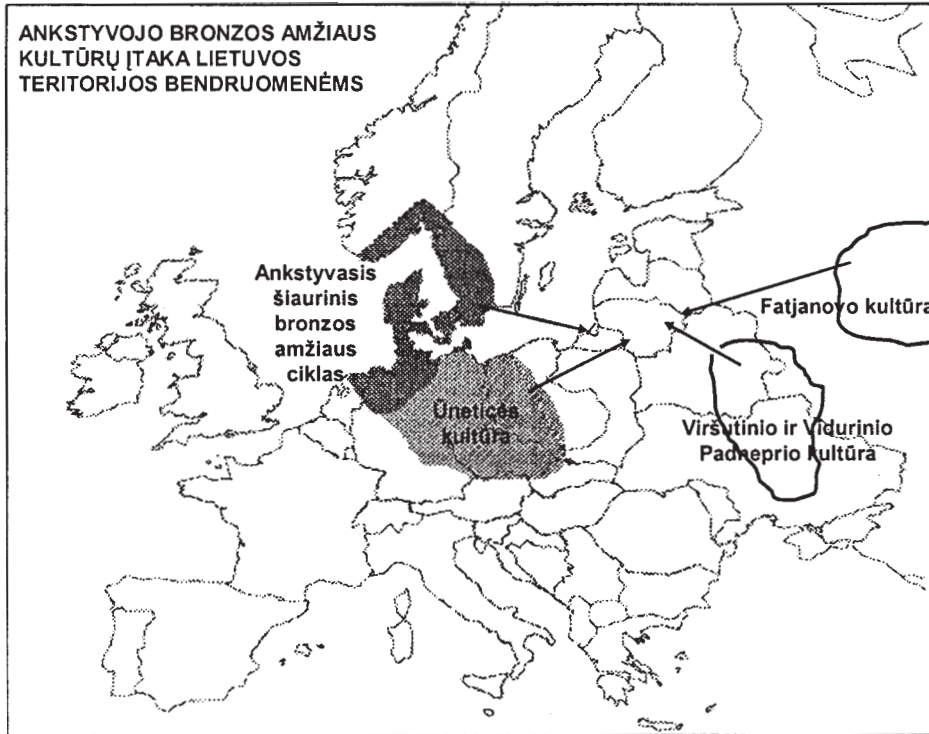
Visi Lietuvos teritorijoje archeologų aptinkami su ūkininkavimu ir dvasinio gyvenimo sritimi susiję dirbiniai, pasirodę ankstyvajame bronzos amžiuje, II tūkst. pr. Kr. pradžioje, rodo, kad be ūkio kaitos vyko dideli pokyčiai bendruomenių struktūroje ir jų dvasinio gyvenimo plotmėje.

Apibendrinimas

Neolito revoliucija ekonominėje plotmėje, apie kurią kalba Vidurio Europos tyrinėtojai, Lietuvos teritorijoje įvyko tik ankstyvajame bronzos amžiuje. Tą patvirtina statistiniai palinologiniai, zooarcheologiniai tyrimų duomenys bei archeologiniai radiniai – metalurgijai priskiriami darbo įrankiai ir metalo dirbiniai.

Susisteminta archeologinė medžiaga, radiokarboninių tyrimų duomenys bei ūkinės struktūros ypatumai leidžia išskirti ir patikslinti atskirą priešistorės laikmetį 2000–1700/1650 m. pr. Kr., kurį įvardijame kaip ankstyvąjį bronzos amžių. Šis laikotarpis ypatingas tuo, kad plėtojasi gamybinio ūkininkavimo formos, pasirodo pirmieji metalo dirbiniai, o gyventojai išmoka perlydyti metalą. Kitose šalyse šis laikotarpis vadinamas ene-

olitu. To meto ūkinės veiklos suintensyvėjimas turėjo savas priežastis. Jos slypi tiek išorinėje, tiek ir vidinėje Lietuvos teritorijoje gyvenusių bendruomenių plotmėje. Prie išorinių, skatinusių gamybinį ūkininkavimą, veiksnių galima būtų priskirti Unetičės, Viduriniojo ir Viršutiniojo Dniepro, Fatjanovo ir Šiaurės Europos bronzos amžiaus ciklo kultūrų poveikį Lietuvos teritorijoje gyvenusioms bendruomenėms (1 il.). Prie stabdžiusių gamybinį ūkininkavimą ir mainus veiksnių reiktų priskirti gamtinius subborealo pirmosios pusės pokyčius, susijusius su laikinu gintaringų nuogulų plovimo Baltijos jūroje nuotrūkiu ir klimato atvėsimu. Tai neigiamai paveikė Pajūrio ir Žemaičių aukštumos gyventojų ekonominę ir kultūrinę raidą.

1 il. Europos ankstyvojo bronzos amžiaus kultūrų įtaka Lietuvos teritorijoje gyvenančioms bendruomenėms

Tenka pažymėti, kad to meto Lietuvos teritorijoje gyvenusių bendruomenių vidinė sankloda jau buvo pasiruošusi perimti gamybinio ūkininkavimo subtilumus, t.y. prarasti rojų (pasisavinamąjį ūkį) ir triūsu maitintis jau iš žemės visą gyvenimą. Prarasti rojų gal ir nebuvo lengva, tačiau gamybinis ūkis tuo metu leido sumažinti didžiulius bendruomeninius žemės ir vandenų plotus ir maisto gauti iš žymiai mažesnio žemės lopinėlio, tik jį įdedant daugiau triūso. Sunku pasakyti, ar tuo metu egzistavo demografinio pobūdžio problemos, tačiau perėjus prie sėsliosios gyvulininkystės ir žemdirbystės, labai sumažėjo bendruomenių ūkiui naudingi žemės plotai bei padidėjo šeimos narių skaičius, reikalingas sunkiam laukų apdirbimui ir gyvulių auginimui.

Apžvelgę ankstyvojo bronzos amžiaus ypatumus Lietuvos teritorijoje pastebime, kad ankstyvojo bronzos amžiaus gyventojų ūkinė veikla bei bendruomenių struktūra buvo skirtinga. Pajūrio zonoje sumažėjus gintaro išgavimui, sulėtėjo ūkio ir mainų vystymasis. Matyt, šie procesai palietė ir Žemaičių aukštumos bendruomenes. Ryškesni gamybinio ūkininkavimo pokyčiai pastebimi Švenčionių aukštumos ir Sūduvos regionuose, kuriems įtaką darė skirtingi metalų prekiaujantys centrai. Pirmąją veikė Aukštutiniojo ir Viduriniojo Padneprio, Fatjanovo kultūros, o antrąją – Vidurio Europos bendruomenės. Turimais duomenimis, Dainavos žemumos bendruomenės tokio staigaus ekonominio ir kultūrinio šuolio nepatyrė dėl dar labai rentabilios medžioklės ir žvejy-

bos bei tik pradėjusios formuotis sėsliosios gyvulininkystės. Be abejo, tam įtakos turėjo ir smėlingi dirvožemiai, nedideli laukų plotai ir geografinė padėtis. Sumažėjus gintaro išgavimui, Pamarių kultūros teritorijoje staiga nepraėjo vystytis žemdirbystė, kaip ir Dainavos regione, kur žemdirbystei vystytis taip pat buvo labai sudėtingos sąlygos dėl dirvožemio ypatumų. Žemdirbystei vystytis Nemuno deltos ar Vidurio Lietuvos regione sąlygos turėjo būti labai palankios, tačiau pirmajame regione Nemuno deltos tuo metu galėjo nebūti⁵², o antroje – plėtoti neolito ar ankstyvojo bronzos laikotarpio gamybinio ūkio neleido to meto gamtinė aplinka. Tuo metu Vidurio Lietuvos žemumoje vyravo alksniai, beržai, eglės ir labai retai – pušys, guobos, liepos ar ažuolai⁵³ bei jauriniai karbonatingi dirvožemiai⁵⁴, kuriuos lengviau įtręšti⁵⁵, o ne dar neįtręštuose auginti kultūrinius augalus. Todėl Vidurio Lietuvos dirvožemių derlingumas pasikeitė tik tuo metu, kai išmokta dirvožemių tręšti mėšlu. Tai nesiekė neolito ar ankstyvojo bronzos amžiaus laikmečių. Todėl kalbėti apie Vidurio Lietuvos išskirtinumą dirvožemio požiūriu vėlyvajame neolite ar ankstyvajame bronzos amžiuje dar nereikėtų⁵⁶, juo labiau šią teritoriją vadinti agrarinio neolito zona. Be to, žemės derlingumo ir bronzos dirbinių pasiskirstymas, kurį parengė A. Luchtanas ir R. V. Sidrys, rodo, kad dirvožemio derlingumo tipai ankstyvajame bronzos amžiuje dar neturėjo jokios reikšmės metalinių dirbinių kiekio pasiskirstymui.⁵⁷

Titnaginių ietigalių, durklų pasirodymas ankstyvojo bronzos amžiaus paminkluose gali būti siejamas su socialine kaita. Durklų periodo (tarp vėlyvojo neolito ir ankstyvojo bronzos laikmečio) Danijos teritorijos bendruomenėse išskirtinius ginklus nešiojosi ir turėjo karingieji diduomenės žmonės.⁵⁸ Manoma, kad analogiški procesai to meto visuomenės socialinėje plotmėje vyko ir Lietuvos teritorijoje.

Ankstyvajame bronzos amžiuje į Lietuvos teritoriją patenkant vis mažiau metalo dirbinių ir žaliavos, pagal metalinių dirbinių pavyzdžius buvo pradėti gaminti kauliniai-raginiai ar akmeniniai dirbiniai. Šį procesą – struktūrinę dirbinio kaitą – galima pavaizduoti schematiškai (2 il.). Tokių pavyzdžių, kai pagal metalinių dirbinių analogus, pvz., metalinius ašelinius smeigtukus, aptinkamus Vokietijos ir Lenkijos šiaurinėje teritorijoje, ankstyvojo bronzos amžiaus Žemaitiškės 2-oje, Kretuono 1C gyvenvietėse

buvo gaminami kauliniai ašeliniai smeigtukai, kurių vėliau aptinkama ir ankstyvuosiuose piliakalniuose. Analogiškai Lietuvos teritorijoje buvo gaminami ir akmeniniai atkraštiniai kirviai, analogiški žalvariniams atkraštiniam kirviams.⁵⁹ Tai rodo, kad importuotų metalo dirbinių imitacija buvo gana plačiai išplitusi, o tai reiškia, kad Lietuvos teritorijoje ankstyvajame bronzos amžiuje metalo žaliavos ir iš jos gaminamų dirbinių būta nedaug.

2 il. Struktūrinė importuojamų dirbinių kaita

Išvados

1. Ankstyvasis bronzos amžius pagal tyrinėtų gyvenviečių radiokarboninius duomenis datuojamas 2000–1700/1650 m. pr. Kr. Šių gyvenviečių tyrimų duomenys rodo tuo metu vykusius ryškius pokyčius bendruomenių ekonominiame, socialiniame ir dvasiniame gyvenime.

2. Lietuvos teritorijoje ankstyvajame bronzos amžiuje galima išskirti du pagrindinius regionus, kuriuose gamybinis ūkininkavimas vyko skirtingai: Pajūrio lygumoje ir Žemaičių aukštumoje jis smuko, o likusioje dalyje sparčiau ar lėčiau augo.

3. Visuomenėje vyko ryški socialinė diferenciacija. Pietų ir Rytų Lietuvoje tai pastebima pagal gyvenvietėse aptinkamus išskirtinius titnaginius ginklus ir laidojimo ypatumus.

4. Dvasinėje plotmėje ankstyvojo bronzos amžiaus gyventojai suprato, kad gyvenimas ir mirtis yra neatsiejami. Nors mirtis atrodė bauginanti ar neišvengiama, ji nereiškė pabaigos, kaip ir be paliovos apmirštanti ir prisikelianti žemė ar žemdirbio į žemę įmesta sėkla ir iš jos išaugusi nauja sėkla. Dvasinėje plotmėje atsirado optimizmo, kuris žemdirbio buvo įprasmintas atgimimo samprata.

Nuorodos

¹ Montelius, O. *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Skandinavien*. Braunschweig: 1900. 1986 m. Stokholme minint O. Montelijaus šimtąsias gimimo metines, jo knyga buvo išleista pakartotinai ir išversta į anglų kalbą: Montelius, O. *Dating in the Bronze Age with special reference to Scandinavia by Oscar Montelius*. Stockholm: The Royal Academy of Letters History and Antiquities, 1986.

² Montelius, O. *Dating in the Bronze Age with special ...*, p. 14, 123.

³ Puzinas, J. *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*. Kaunas: 1938, p. 25; Kulikauskas, Pr., Kulikauskienė, R. Tautavičius, A. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 87; *Latvijas PSR archeologija*. Rīga: Zinātne, 1974, p. 61; *Latvijas senākā vēsture*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1974, p. 20–21, 116–185.

⁴ Григалавичене, Э. Мряквявичюс, А. *Древнейшие металлические изделия в Литве*. Вильнюс: Мокслас, 1980,

c. 15; Luchtanas A., Sidrys R. V. *Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo regione iki Kristaus*. *Archaeologia Lituana*, 1999, t. 1, p. 16.

⁵ Brazaitis, Dž. *Rytų Lietuva neolito ir bronzos amžiaus sandūroje*. *Daktaro disertacijos santrauka*, 2003, p. 34.

⁶ Brazaitis, Dž., Piličiauskas, G. *Gludinti titnaginiai kirviai Lietuvoje*. *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 29, p. 96; Rimantienė, R. *Neolitas ir ankstyvasis žalvario amžius Pietų Lietuvoje*. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 16, p. 22.

⁷ Brazaitis, Dž. *Ankstyvasis metalų laikotarpis. Laikotarpio samprata ir periodizacija*. *Lietuvos istorija*, red. sud. A. Girininkas. Vilnius: Baltos lankos, 2005, t. 1, p. 257.

⁸ Brazaitis, Dž. *Rytų Lietuva neolito ir ...*, p. 34; Brazaitis, Dž. Piličiauskas, G. *Gludinti titnaginiai kirviai...*, p. 93.

⁹ Girininkas, A. *Neolitas. Laikotarpio samprata ir periodizacija*. *Lietuvos istorija*, red. sud. A. Girininkas. Vilnius: Baltos lankos, 2005, t. 1, p. 113; Antanaitis, I. Girininkas, A. *Neolithic chronol-*

- ogy and periodization in Lithuania. *Хронология неолита Восточной Европы*, отв. ред. В. И. Тимофеев. Санкт-Петербург: Институт истории материальной культуры, 2000, с. 5–7; Antanaitis-Jacobs I., Girininkas, A. Periodization and Chronology of the Neolithic in Lithuania. *Archaeologia Baltica*, 2002, t. 5, p. 11 (čia lentelėje nurodoma 1800 m. pr. Kr. data dėl tos priežasties, kad Rytų Pabaltijo archeologų seminare Vilniuje 2000 metais buvo sutarta laikytis šios datos); Rimantienė, R. *Lietuva iki Kristaus*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995, p. 17 (tekste nurodoma 2000 m. pr. Kr., o chronologinėje lentelėje 1800 m. pr. Kr.).
- ¹⁰ Gimbutas, M. *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*. Paris, The Hague London: Mouton and Co, 1965; Gimbutienė, M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius: Moksas, 1985, p. 60; Luchtanas, A., Sidrys, R. V. Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo regione iki Kristaus. *Archaeologia Lituana*, 1999, t. 1, p. 20.
- ¹¹ Grigalavičienė, E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 5.
- ¹² Daugnora, L., Girininkas, A. Kretuono 1C gyvenvietės bendruomenės gyvensena. *Lietuvos archeologija*, 2004, t. 25, p. 233–250.
- ¹³ Rimantienė, R. Neolitas ir ankstyvasis žalvario amžius Pietų Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 16, p. 19–29; Rimantienė, R. Mergežerio 13-a ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietė (Varėnos raj. ir apyl.). *Lietuvos archeologija*, 1985, t. 4, p. 111–118.
- ¹⁴ Juodgalvis, V. Senovės gyvenvietė prie Dusios ežero. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 16, p. 239–279.
- ¹⁵ Brazaitis, Dž. Papiškių 4-oji durpyninė gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 25, p. 187–220; Brazaitis Dž. Žalvario amžiaus medžiaga iš Visėtiškių pilkapyno ir jo aplinkos. *Lietuvos archeologija*, 2000, t. 20, p. 101–114.
- ¹⁶ Iršėnas, M., Ostrauskienė, D. Vidurio Žemaičių aukštumos apgyvendinimo raida iki XVI a. pagal archeologijos paminklų ir pavienių radinių pasiskirstymą. *Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje*, 2004, p. 90; Butrimas, A. Biržulio apyežerio neolito gyvenviečių virvelinė keramika. *Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje*, 2004, p. 121–144.
- ¹⁷ Vasks, A. Latvian archaeology: research and conclusions. *Inside Latvian Archaeology*, 1999, p. 29. Лозе, И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига: Зинатне, 1979; *Latvijas PSR ...*, lpp. 61.
- ¹⁸ Kristiansen, K., Larison, T. B. *The rise of Bronze Age society*. Cambridge: Cambridge University press, 2005, p. 118–120; Harding, A. F. *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 18–19.
- ¹⁹ Hardini, A. F. *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University press, 2000, p. 18.
- ²⁰ Крайнов, Д. А. Волосовская культура. *Археология СССР*, 1987, с. 13–14.
- ²¹ Микляев, А. М. Каменный – железный век в междуречье Западной Двины и Ловати. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Санкт-Петербург: Петербургкомстат, 1992, с. 35–36.
- ²² Brazaitis, Dž. Ankstyvasis metalų laikotarpis. Laikotarpio ..., p. 257–258.
- ²³ Daugnora, L., Girininkas, A. Kretuono 1C gyvenvietės bendruomenės gyvensena. *Lietuvos archeologija*, 2004, t. 25, p. 233–250; Brazaitis, Dž. Papiškių 4-oji durpyninė gyvenvietė ... p. 187–220; Rimantienė, R. *Nida. Senujų baltų gyvenvietė*. Vilnius: Moksas, 1989; Rimantienė, R. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005, p. 421–454; Juodgalvis, V. Senovės gyvenvietė prie Dusios ežero..., p. 239–279; Butrimas A. Biržulio apyežerio neolito gyvenviečių virvelinė ..., p. 137–138; Rimantienė R. Žaliosios žalvario amžiaus gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 16, p. 217–228 ir kt.
- ²⁴ Daugnora, L., Girininkas, A. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvensena XI–II tūkst. pr. Kr.* Kaunas: Lietuvos veterinarijos akademija, 2004, p. 154.
- ²⁵ Долуханов, П. М., Микляев А. М. Хозяйство и расселение древнего поселения Юга псковской области. *Человек и окружающая среда в древности и средневековье*. от. ред. А. К. Станюкевич. Москва: Московское общество испытателей природы, 1985, с. 55.
- ²⁶ Daugnora, L., Girininkas, A. *Rytų Pabaltijo bendruomenių ...* p. 155.
- ²⁷ Kristiansen, K., Larison, T. B. *The rise of Bronze Age ...*, p. 118–120.
- ²⁸ Kristiansen, K., Larison, T. B. *The rise of Bronze Age ...*, p. 125.
- ²⁹ Luchtanas, A., Sidrys, R. V. Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo ... p. 20.
- ³⁰ Kabailienė, M. *Gamtinės aplinkos raida Lietuvoje per 14000 metų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 366–372; Kabailienė M., Grigienė A. Vegetation and signs of human economic activities in the environs of Lake Kretuonas during Middle and Late Holocene. *Geologija*, 1997, Nr. 21, p. 44–52.
- ³¹ Daugnora, L., Girininkas, A. *Rytų Pabaltijo bendruomenių ...*, p. 171–202.; Luchtanas, A. Sidrys, R. V. Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo..., p. 32–34.
- ³² Brazaitis, Dž. Ankstyvasis metalų laikotarpis. Ankstyvasis bronzos amžius. *Lietuvos istorija*, red. sud. A. Girininkas. Vilnius: Baltos lankos, 2005, t. 1, p. 268.
- ³³ Brazaitis, Dž. Ankstyvasis metalų laikotarpis. Laikotarpio ..., p. 257.
- ³⁴ Motuza, G., Girininkas, A. Lietuvos geologinė sandara ir etnogenėzė. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, red. sud. V. Žulkus. Klaipėda, 1989, p. 3–13.
- ³⁵ Daugnora, L., Girininkas, A. *Osteoarheologija Lietuvoje*. Vilnius: Savastis, 1996; Baltrūnas, V. Barzdžiuvienė, V. ir kt. *Akmens amžius Pietų Lietuvoje*. Vilnius: Geologijos institutas, 2001; *Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje*. 2004.
- ³⁶ Brinkhuizen, D. C. Some notes on recent and pre-and protohistoric fishing gear from Northwestern Europe. *Paleohistorica*, 1983, t. 25, p. 7–53.
- ³⁷ Daugnora, L., Girininkas, A. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvensena ...*, p. 249.
- ³⁸ Bliujienė, A. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus Aureus, 2007, p. 202–206.
- ³⁹ Rimantienė, R. *Kuršių nerija archeologo žvilgsniu*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 95.

- ⁴⁰ Mazurowski, R. F. Bursztyn w epoce kamienia na ziemiach polskich. *Materialy starożytna i wczesnośredniewieczne*. 1983, s. 66–71.
- ⁴¹ Зальцман, Э. *Поселение культуры шнуровой керамики на территории Калининградской области*. Калининград: Издательство Калининградского государственного университета, 2004, с. 173–192.
- ⁴² Girininkas, A. Pamarių kultūros bendruomenių ūkininkavimo ypatumai. *Istorija*, 2004, t. LXI, p. 3–9.
- ⁴³ Stančikaitė, M., Baltrūnas, V., Kisielienė, D., Guobytė, R., Ostrauskas, T. Gamtinė aplinka ir gyventojų ūkinė veikla Biržulio ežero apylinkėse holoceno laikotarpiu. *Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje*, 2004, p. 62–64.
- ⁴⁴ Daugnora, L., Girininkas A. Kretuono 1C gyvenvietės bendruomenės ... p. 233–250; Brazaitis Dž. Papiškių 4-oji durpyninė gyvenvietė... p. 187–220.
- ⁴⁵ Jankauskas, R., Urbanavičius, A. – Preliminarūs 2000 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*, ats. red. A. Girininkas. Vilnius: Diemedis, 2002, p. 245–259.
- ⁴⁶ Долуханов, П. М., Микляев, А. М. Хозяйство и расселение ... с. 55; М. Чарняўскі Паўночнабеларуская культура. *Археалогія Беларусі*, отв. ред. М. Чарняўскі. Мінск: Беларуская навука, 1997, с. 320–321.
- ⁴⁷ Kabailienė, M. Stančikaitė, M. Akmens amžiaus žemdirbystės ir gyvulininkystės raida pagal paleobotaninių tyrimų duomenis. *Akmens amžius Pietų Lietuvoje*, Vilnius: Geologijos institutas, 2001, p. 218–225.
- ⁴⁸ Juodagalvis V. Seniausių Pietų Lietuvos gyventojų santykis su aplinka. *Akmens amžius Pietų Lietuvoje*, Vilnius: Geologijos institutas, 2001, p. 232–234.
- ⁴⁹ Merkevičius, A. Turlojiškės archeologinio komplekso tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, ats. red.
- A. Girininkas. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 44–46; Jankauskas, R., Urbanavičius A. Preliminarūs 1998–1999 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, ats. red. A. Girininkas. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 599–600.
- ⁵⁰ Girininkas, A. *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius: Savastis, 1994, p. 230–232.
- ⁵¹ James, J. O. *The Ancient Gods*. London: Weidenfeld & Nicholson history, 1960, p. 88.
- ⁵² Bitinas, A., Damušytė A., Stančikaitė M., Aleksa P. Geological development of Nemunas River Delta and adjacent areas, West Lithuania. *Geological Quarterly*, 2002, nr. 46 (4), p. 375–389.
- ⁵³ Kabailienė, M. *Lietuvos Holocenas*. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 100.
- ⁵⁴ *Lietuvos TSR atlasas*, Maskva: Vyriausioji geodezijos ir kartografijos valdyba prie TSRS Ministrų Tarybos, 1981, p. 90–91.
- ⁵⁵ Galvydytė, D., Lukauskas E., Volungevičius J. Fliuvoglacialinių darinių dirvožemių dangos ypatumai. *Geografija*, 2007, t. 43, nr. 1, p. 1–7.
- ⁵⁶ Brazaitis, Dž., Piličiauskas, G. Glūdinti titnaginiai kirviai Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 29, p. 85, 94; Brazaitis, Dž. *Rytų Lietuva neolito ir bronzos amžiaus sandūroje. Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius, 2003, p. 26.
- ⁵⁷ Luchtanas, A., Sidrys, R. V. Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo ... p. 28–30.
- ⁵⁸ Lindman G. Power and influence in the Late Stone Age. A discussion of the interpretation of the flint dagger material. *Oxford Journal of Archaeology*, 1988, nr. 7 (2), p. 121–138.
- ⁵⁹ Girininkas, A. Aluotos piliakalnio apylinkių žvalgymas 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, ats. red. A. Girininkas. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 515–516.

Gauta 2007 m. rugpjūčio 26 d.
Pateikta spaudai 2007 m. spalio 31 d.

Summary

When did the Bronze Age in the Lithuanian Area Begin?

Lithuanian archeologists claim that the rise of the Bronze Age in the Lithuanian area could be delimited within the period of 700 years. Therefore, this research, on the basis of the latest data in the spheres of archaeology, radiocarbon ¹⁴C dating, landscape archaeology, palynology and zooarchaeology, aims to define the exact date of the emergence of the Bronze Age as well as to throw some light on economic and social changes during this period. Qualitative radiocarbon dating is the best means to solve chronological problems (Table 1), and it proves that in the Lithuanian area the early Bronze Age started ca 2000 BC. This period (2000–1650 BC) was marked by the emergence of farming economy and its rapid spread (Table 2). Compared to

other Central European territories, farming in the Lithuanian area started later; on the other hand, it gained impetus at the time, when in the neighbouring territories (Unetice Culture territory) farming economy came to an end. These changes could be named as „belated Neolithic revolution“. After 2000 BC, metal and prestige flint artefacts became a sign of social differentiation. Though being used as symbols of power, prestige and ritual, they also became everyday life commodities and objects. As far as spiritual life was concerned, people of that period (farmers and stock breeders) formed a conception that death was not the end; consequently, this inspired optimism and a strong belief in revival.